

בעניין מקור ה"כללים" לשימוש רש"י בתרגום

מזה מאות שנים נמצאים בהרבה מדפוסים רש"י על התורה כללים לשימוש רש"י בתרגום אונקלוס, המובאים בעילום שם. הכללים האלו פותחים במילים:

כללים בדברי רש"י זכרונו לברכה.
שמורה בכל טוב וערוכה.
לקוחים מדברי המפרשים.
זה אומר ככה וזה אומר ככה.

במרוצת השנים העירו רבים וטובים, מתוך עיון בפירושים רבים של רש"י עצמו, שרבים מהכללים האלו מופרכים, עד שיש לומר עליהם "לא מינם - אלא מקצתם"¹. אולם השאלה היא מה מקורם של הכללים המפורסמים האלו? בפעם הראשונה נדפסו הכללים האלו בספר 'יוסף דעת' שיצא לאור בפראג בשנת שס"ט², וממנו העתיקו הבאים אחריו³. מדובר על ספרו של ר' יוסף ב"ר יששכר בער

1 עיין: הרב רפאל הלפרין, "רש"י חייו ופירושו" כרך ב (תשנ"ז) עמ' 438 ואילך; הרב אברהם מאיר הכהן גלאנצר, "מעייני אגם", אנטוורפן תשס"ג, עמ' רכט ואילך; יצחק אבינרי, "היכל רש"י" כרך א, תל אביב ת"ש, עמ' טז. אכמ"ל, ורציתי רק להעיר שלהשגות שכבר נכתבו על הכלל הראשון: "כל מקום שפירש רש"י כתרגומו הנה הוא סותר את העברי, פירוש שאין הפשט כמו העברי", יש להוסיף שעל הפסוק "הלוא אם תטיב שאת" (בראשית ד, ז) רש"י כותב: "כתרגומו פירושו", וזה עצמו מהווה סתירה מפורשת לנאמר ב"כלל" הזה (חשוב לציין שכאן זו הפעם הראשונה בפירושו על התורה שרש"י כותב "כתרגומו", ולכן רש"י מבאר לקוראיו את משמעות הביטוי; בשאר המקרים שוב אין צורך לחזור על הדברים). זה המקום להודות לרב יואל קטן שליט"א, עורך 'המעין', על סיועו בהשלמת המאמר.

2 בראש החומשים החדשים במהדורת 'עוז והדר' מופיעים כללים אלו, ובסופם הערה: "כללים אלו נערכו ע"י הר"ר יוסף בן יששכר מיקליש ונדפסו בראש ספרו 'יוסף דעת', פראג שס"ח"; שנת 'שס"ח' אמנם כתובה בהקדמת המחבר, ראה צילומה להלן, אך בשער הספר מפורש שהספר נדפס בשנת 'פה פראג' = שס"ט (בהמשך נעלה גם ספק האם אמנם ר' יוסף מחבר 'יוסף דעת' הוא מחבר הכללים).

3 בחלק מן החומשים החדשים במהדורת 'עוז והדר' צוין שהכללים האלו נדפסו בחומשים לראשונה באמסטרדם שנת ת"ד (במהדורה שהדפיס רבי מנשה בן ישראל), אבל במהדורות מאוחרות הם תקנו זאת וציינו שהחומשים הראשונים שבהם נעקרו הכללים נדפסו עוד שלושים שנה קודם - בהנאו שע"א-שע"ד (הרב ישראל רוזנשטרך ממכון 'עוז והדר' העיר שיתכן מאוד שמהדורת הנאו זו היא מהדורת הבסיס לפירוש רש"י הנדפס ברוב החומשים עד ימינו, ואכמ"ל).

מיקליש פראג, תלמידם של המהר"ל מפראג, מהר"ם יפה, ורב שלמה אפרים לונטשיץ (בעל "כלי יקר")⁴. עניין הספר הוא לבאר את הנוסח הנכון בפירוש רש"י על התורה, וכפי שכותב המחבר בהקדמתו⁵:

זה ימים כמה אשר היתה כתובה לפני ורשומה בעט ברזל ועופרת, למען תהיה לי למשמרת, בלי האמת נעדרת, הגרסאות והנוסחאות המתחלפות אשר יגעתי ומצאתי, מאז היותי בקהלא קדישא המפוארה עיר ואם בישראל ק"ק לובלין, רש"י קלף ישן נושן לערך שלש מאות שנה ויותר, גם חפשתי בחומשים הישנים דפוס לובלין ודפוס פראג, אשר ראיתי והרגשתי בחוש שכלי הקט, כי כשם שהלבבות מתמעטים, כך הדפוסים והעוסקים במלאכת עבודת הדפוס מתמעטים, ולפעמים נופל איזה טעות ע"י הפועלים, כאשר יעידו על זה דברי הגאון מה"ררי בעל הטורים ז"ל כאשר מודפס לפנינו אשר על הרוב כמעט כל הגימטר"יות הם בטעות, כאשר כתבתי לפום ריהטא בחבורי על קצת להראות לבני גילי אות אמת ומופת גמור, וחלילה לי לומר או לחשוב שיצא כזה מפי הקדוש בעצמו, דחזקה שלא יצא מתחת ידו הקדושה והרחבה דבר שאינו מתוקן, אכן הטעותים נפלו בדבריו ע"י הפועלים המדפיסים. ובזה ראיתי גם בדברי רש"י ז"ל בעצמו בתורה, וכאשר יעידו עלי נוסחאות הרמ"ב ז"ל, ויותר מהמה בנביאים וכתובים, שהשמיטו בחומשים החדשים כמה וכמה דבורים מפוארים, והחליפו הנוסחאות, והפכו הרשימות, עד שכמעט בכל פסוק ופסוק יש מבוכה ערוכה בחסיר ויתיר וחליף, במקום עבר עתיד ובמקום עתיד עבר. ולפעמים בדבור אחד שני עניינים אין לחבר, אשר יאמר עליו מה לתבן את הבר...

בנוסף לקביעת הנוסחאות, המחבר גם הוסיף פרפראות של דרוש וגימטריאות מדיליה.

בסוף דברי הקדמת המחבר [ה ע"ב], לפני שיר עם האקרוסטיכון 'יוסף בן יששכר פראג', מודפס קובץ הכללים הנ"ל מילה במילה⁶, חוץ משלושה שינויים:
א. לשון ההקדמה לכללים בספר יוסף דעת: "כלל זאת ואחרת. תהיה לך לעד למשמרת. שמורה בכל וערוכה. בדברי רש"י זכרונו לברכה". נוסח ההקדמה שונה בדפוסים המאוחרים יותר לנוסח הידוע "כללים בדברי רש"י זכרונו לברכה. שמורה בכל טוב וערוכה" וכו'.

4 ר' יוסף פראג הגיה והדפיס בשנת שע"ו בפראג את הקונטרס שו"ת דמיון אריה לר' יהודה ליב פיסק, ובשנת שפ"ג הדפיס מהדורה שניה ומתוקנת של הספר 'זכרון תורת משה' לר' משה פיגו (דפו"ר קושטא שי"ד) שהוא מפתח לענייני אגדה ומוסר. נפטר כנראה בשנת תי"ד. הספר 'יוסף דעת' יצא לאור בפעם השנייה במהדורת צילום מצומצמת על ידי האחים גיטלר, ת"א (חסר שנת דפוס), במסגרת הדפסה מחדש של כמה מפרשי רש"י קדמונים.

5 דף ב ע"ב – ג ע"א.

6 ראה צילום.

ב. תוספת מילה בסוף הכלל האחרון: "או נקבה שכרך תרגם פרש אגרך שלא נאמר שהנו"ן שמוש".
ג. רשימת הכללים מסתיימת במילים: "ע"כ הכלל הראשון⁷. ישמרני האל כאישון". כיתוב זה הושמט בדפוסים המאוחרים, מפני שבהם לא נדפס ה'כלל' השני שביוסף דעת, הכולל פיענוח ראשי התיבות שבספר (ראה להלן).

★ ★ ★

האם ר' יוסף עצמו הוא בעל הכללים? לכאורה נראה שהתשובה חיובית, אך יש מקום להסתפק בכך:

א. אין קשר בין הכללים לספר, ואין רמז לכללים בגוף הספר; עניינו של הספר הוא תיקון הנוסחאות ברש"י, והוא אינו דן כלל בשימוש רש"י בתרגום.
ב. שומר הדף בדף ה' ע"ב נמצא באמצע העמוד, בהמשך לדברי ההקדמה של המחבר המסתיימים באמצע העמוד, והוא שולח לשיר עם האקרוסטיכון הנ"ל שנמצא בעמוד הבא. רשימת הכללים מודפסת (בצורה של קולופון, ראה צילום בנספח) בחצי העמוד התחתון של העמוד, מתחת לדברי ההקדמה שהמשכם הוא השיר הנ"ל. אם כן יתכן שכללים אלו אינם חלק מן ההקדמה, ואולי אינם דברי המחבר בעצמו.

ג. בהקדמת המחבר ללוח הקיצורים בדף ו' ע"ב הוא כותב "נקוט האי כללא בידך" סתם, בלי לציין שזהו "הכלל השני" הבא לכאורה כהמשך ל"כלל הראשון" שכולל את רשימת כללי היחס בין רש"י והתרגום הנ"ל, ומשמע לכאורה שהכללים הראשונים אינם דברי המחבר בעצמו⁸.

על פי כל הנ"ל יתכן שמדפיס הספר "יוסף דעת" הוסיף את כללי התרגום הנ"ל כדי שלא להשאיר את העמוד ריק, כנהוג בספרים רבים, בעיקר כשהנייר היה מוצר יקר ערך. לפי זה צריך לומר שהמדפיס אף הוסיף את שני הכיתובים: "ע"כ כלל הראשון" וכו' אחרי כללי רש"י שנוספו ממקור אחר, ו"ע"כ הכלל השני" וכו' אחרי לוח ראשי התיבות, כדי לשלב את הכללים לתוך רצף דברי הקדמות המחבר. המדפיסים המאוחרים נטלו את 'כללי רש"י' שנדפסו כאן, שינו מעט במבוא, השמיטו את הסיום "ע"כ הכלל הראשון", והוסיפו נופך משלהם בתיאורם את הכללים כמלוקטים מתוך מפרשי רש"י.

אולם בהחלט גם אפשרי שהמחבר עצמו הוא זה שהוסיף את הכללים האלו כדי למלא את הגיליון כנ"ל, וכללים אלו נתחברו על ידו. מתוך כך שהספר נדפס בחייו ושאר שום הסתייגות מכך שהוא הוא מחבר הכללים האלו, אף מסתבר יותר שכללים אלו אכן יצאו מתחת ידו. אולי אם היינו זוכים לספרים האחרים שתכנן להוציא לאור היינו מגיעים לידיעה ברורה גם בנושא זה.

7 הכותב מכנה את סה"כ הכללים בשם "כלל אחת".

8 אמנם בסוף לוח הקיצורים הוא מסיים: "ע"כ הכלל השני. כאישון האל ישמרני".

עלה בידינו שהכללים נדפסו לראשונה בספר יוסף דעת הנ"ל, אבל יתכן שאין הם דברי המחבר אלא קודמים לו⁹.

9 הרב ישראל רוזנטרוד ממכון 'עוז והדר' העיר שבספר דבק טוב (וינציה שמ"ח) לר' שמעון ב"ר יצחק הלוי אושנבורג יש מערכת כללים ארוכה מאוד העוסקת ברש"י ובתרגום, ויתכן שהיא הבסיס לכללים הנ"ל.

הקדמת המחבר ❦ פי המדבר

ובמקום שמבאתי שכיוונתי את דע' תס' פסע שמחקתי ופעם לא רביתי למחוק ולא וזה ממקומה משנתי שלא יהיה תס לריק כחי ובתבתי פעם בכלל כיוונתי כו' וא' להים יודע ועד כי כן הוא :

ועוד יש בת אחת יכה את רעהו בכלי רע' ת יחמר וידבר ראה זה דבר חרש הוא ומחירוש לא ילפינן בכך נשאתי לחל ידי וחמר א' אקים יודע ועד כי ישן נושן הוא כי מה שיהיה הוא שיהיה וחלץ כל חרש יעשתי ומבאתי ברש' י קלף ישן נושן בזה שלש מלות שנה ויותר וגם בחומשים הנדפסים ברפנס ישן כרי לזכות בו בחורים וכני גילי אשר יבואו לרגלי וילכו בשכילי ישמעו מילולי ישימו במפעלי וישמחו בעמלתי יי' הלהים חלי : ית חלי

מכירק חותי יחמרו שיירשו או שקנאו ולאם כן ע' רבירו יחמרו הכריות השומעים שגנבו ועבר שארו ואם כן היה יפה שתיקונו מריכורו אמנם האיש השלם האוח ההולך בתומו הנה הוא הולך בדרך האמת וחושב בלבו האמת יעשה דרכו ויחמרו ומה בכך הלא חלקים יחקור את זאת כן הוא העניין הזה ש' זכיר אני תמיד המקום שמבאתי אח' כן הוא את מי שכונתי וחלילה לי לגנוב את דע' ת מורי ורבתי המובהקים או שאר גאוני ועמודי עולם ובאמת עד לא התשוטטו עיני בספריהם חברתי חיבורי הקטן ומחשיר ירחתי מן כתבתי דבר מה שינוגר ויסתור את דברי הגאוני הקדמוני בכלל ובפרט מורי ורבתי המובהקי וכבושט בדברי רבותי חלילה עינתי בספריהם

כלל זאת ואחרת : תהיה לך לעד למשמרת :
שמורה בכל וערוכה : בדברי רש' זכרוננו לברכה :

כל מקום שפירש' בתרגומו הנה הוא קוטר את העברי פי שאין הפש' כמו העברי אונקלוס תרגום או אינו קוטר התרגום חלף מפרש דעתו של אונקלוס המתרגם בכל מקום שהוא זה קוטר התרגום שהוא טעות ות' ג' ומו או נביא רש' ראה לפירושו שכן הוא וכשהוא כותב התרגום כגון דחילו או כיוכל בו ואינו חומר בתרגומו או תירגם או אינו קשה על העברי חלף רובה ליישב ולפרש לשון התרגום כגון שאלתיה שהוא מפרש שהוא לשון הובאה וכשהוא חומר ואונקלוס תירגם בפנים אחרים או לשון המקרא' נופל על לשון התרגום אך שאלתיה בלשון וכשהוא כותב העברי וגם התרגום כגון כבר תירגם יקיר ולא חתייקיר או הוא מפרש הפעולה שלת' תטעה אחר העברי לומר שהוא כיווי חלף שם דבר כמו כי כבר ממך הדבר וגם כשהשנה לשון תרגום מן העברי לפי לשון התרגום יל' כגון ופרינו בארץ וכפוש בארעה פרינו עבר והתרגום מהפך להבא או נקה שכרך תרגם פרש שלא חמר הכון שמש :

פ"כ הכלל הראשון : ישמחי האל כלישון :

סוף הקדמת ספר יוסף דעת פראג שס"ט (הצילומים באדיבות אתר היברובוקס)

